

АБАЙ МҰРАСЫ – ҚҰНДЫЛЫҚ БАСТАУЫ

Токсанбаева Тілектес Жаңаберген қызы

филология ғылымдарының кандидаты, профессор м.а.

С.Сейфуллин атындағы Қазақ агротехникалық зерттеу университеті

Қазақстан, Астана қаласы

tlesha66@mail.ru

DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.15272065>

***Annotation.** Delving deeper into the poet's reflections on value, like the school of an immortal example, it is more obvious that the great artist is a thinker who seriously goes around in his speech, no matter what his problem is.*

***Keywords:** Heritage, morality, value, education, unity of the people.*

Бүкіл саналы ғұмыры туған халқының бақыты мен болашағына арналған ұлы Абайдың ұлттық мәдениетіміз бен әдебиетіміздің тарихындағы алатын орны айрықша екендігі талассыз шындық. Әркімді заман сүйреген, қоғамы оны елеген кезеңде заманының озық туған озық жанның көкірегінен шыққан ойлы сөздерді қазіргі ұрпақ үшін де келешек үшін де өлмес, өшпес асыл қазына деп білмек керек.

Абай қазақтың ғана емес, әлемнің Абайы. Абай мұрасы қат-қабат құпия әлем, ашылмаған сыр. Абай шығармаларының тақырыбы өте кең: онда табиғаттың тылсым сыры да, өнердің өлең мен күй құдыреті де, тілсіз тілмен ұғынысқан ғашықтық тілі де, ғылым мен білім де, еңбек те, адамзатқа ғана тән адами қасиеттер, яғни адамгершілік мәселесі де терең әрі жан-жақты қамтылған. Міне, осы қат-қабат құпияның ішінде біздің бүгінгі сөз етеріміз бүкіл адамзатқа тән алуан сезімнің сырын ашар әлем – абайлық ақыл парасат әлемі. Адамзаттың бәрінің бар ұрпағымен уақытша бірге жасасар, адамзаттың бәрін де бауырым деп таныған құдырет қуаты мол Абайға ғана тән Абайлық жүрек әлемі.

Ақын мұраларын тереңірек оқып, түсіну, тану барысында айқындалар нәрсе әр алуан тақырыптағы ақын шығармаларының ең өзекті түйіні де – дүниенің ең асылы адамды бағалау, адамды тану, яғни адамгершілік мәселесі. Бұл Абайға дейін де, Абайдан кейін де әр заман ойшылдарының санасынан терең орын алып, пікір күресін тудырған шын мәніндегі ең өзекті мәселе. Ұлтымыздың биік мерейі болған Ұлы Абайды танытуда ақынның көзі тірісінде-ақ ақын жайлы мақала жазған Ә.Бөкейхановтан бастап А.Байтұрсынов,

«АБАЙ РУХАНИ ҚАЗЫНАСЫНЫҢ ТҮРКІ ӘЛЕМІНЕ ӘСЕРІ»

ТАҚЫРЫБЫНДАҒЫ ХАЛЫҚАРАЛЫҚ ҒЫЛЫМИ - ТЕОРИЯЛЫҚ КОНФЕРЕНЦИЯНЫҢ

Ж.Аймауытов, М.Жұмабаев, С.Торайғыров, Қ.Жұбанов абайтанудың бірегей білгірі М.Әуезов, М.Мырзахметов, Қ.Мұхаметқанов, Р.Сыздықова, З.Ахметов, М.Бейсенбаева, Т.Әлімқұлов, Қ.Салғарин, Т.Жұртбаев, Ғ.Есім, Ж.Ысмағұлов т.б да авторлар көп еңбек сіңірді [1:5].

Заманды «қалың елі қазағын» білім нұрымен, ағарту жолымен түзетуді мақсат еткен, осы жолда ақыл, қайрат, жүректі тең ұстап, ғылымның жасампаздық күшіне сенген ұлы Абайдың үлгі еткен адам болудың жолы қай заманда, қай қоғамда болсын өзінің мән-мағынасын, маңызын жоймайтын адамзаттың бәріне бірдей өнеге болар қағида.

Абай Құнанбаев (1845-1904) — көрнекті қазақ ақыны, философы, композиторы, ағартушысы және қоғам қайраткері. Оның шығармашылығы қазақ жазба әдебиетін қалыптастырудың негізіне айналды және халықтың ұлттық мәдениеті мен өзіндік санасының дамуына зор үлес қосты. Абай жай ғана ақын болған жоқ – ол өз халқының дүниетанымын өзгертуге, оны ағартушылық, білімді және жаңа білімге ашық етуге ұмтылған жаңашыл болды.

Ол өз шығармаларында қазақ халқының тағдыры туралы ой тербеп, сөз қозғады, әлеуметтік жамандықтарды айыптады, адамгершілік, әділеттілік, бірлік, еңбекқорлық және білімге ұмтылу мәселелерін көтерді. Оның философиялық идеялары мен әдеби еңбектері қазақ мәдениетінің дамуына ғана емес, жалпы қоғамның рухани өміріне де зор әсер етті.

Бүгінде Абай мұрасы өзекті болған үстіне құндылық негізі болып қала бермек. Оның адамгершілік, білім, халықтың бірлігі және үнемі өзін-өзі жетілдіру қажеттілігі туралы идеялары қазіргі қоғам үшін маңызды нұсқаулық болып табылады. Бұл жұмыста Абай мұрасының маңызы, оның философиялық көзқарастары, әдеби және музыкалық шығармашылығы, сондай-ақ оның идеяларының қазіргі Қазақстанға әсері егжей-тегжейлі қарастырылады.

Абай Құнанбаев ақын ғана емес, өмір, адамгершілік, адам және қоғам туралы ой қозғаған терең ойшыл болды. Оның философиялық көзқарастары басты еңбегі — «Қара сөздерінде» көрініс тапты. Бұл 45 эссе жинағы, онда ол адам болудың әртүрлі жақтарын талдайды және өз халқына кеңес береді.

1. Білім мен білімді дамытудың кілті ретінде

Абай еңбектеріндегі басты тақырыптардың бірі – білім берудің маңызы. Ол білім мен ағартушылық халықтың дамуы мен өркендеуінің негізі деп санады. Абай өзінің 25-ші қара сөзінде адам үнемі білімге ұмтылып, интеллектуалды

«АБАЙ РУХАНИ ҚАЗЫНАСЫНЫҢ ТҮРКІ ӘЛЕМІНЕ ӘСЕРІ»

ТАҚЫРЫБЫНДАҒЫ ХАЛЫҚАРАЛЫҚ ҒЫЛЫМИ - ТЕОРИЯЛЫҚ КОНФЕРЕНЦИЯНЫҢ

және рухани дамуы керек деп жазды. Ол оқуға жалқау, бос өмірді ұнататындарды сынға алып, болашақ туралы ойлауды көкседі.

Абай өзі Шығыс және батыс философтарының еңбектерін, сондай-ақ классикалық орыс әдебиетін зерделеді, бұл оның кең дүниетанымын қалыптастыруға мүмкіндік берді. Ол қазақ халқы әлемдік прогреске ілесу үшін жаңа білімге, шет тілдерін, ғылымдар мен технологияларды үйренуге тиіс деп есептеді.

2. Адамгершілік құндылықтар және рухани даму.

Абай философиясында адамгершілік пен құндылық маңызды орын алады. Ол адамның адал, әділ, мейірімді және еңбекқор болуы керек екенін баса айтты. Ол өз шығармаларында жалқаулық, қызғаныш, ашкөздік, екіжүзділік және өзімшілдік сияқты зұлымдықтарды қатты айыптады.

10-шы қара сөзінде Абай адам жұмыс істеуі керек, өзін-өзі жетілдіруге ұмтылуы керек және оңай олжаға үміттенбеуі керек дейді. Ол Еңбек Адамның бақыты мен әл-ауқатының негізі деп тұжырымдады.

3. Халықтың ынтымағы мен бірлігі.

Абай қазақ қоғамының бытыраңқылығына алаңдады. Оның кезінде қазақтар арасында халықтың дамуына кедергі келтіретін туысаралық қақтығыстар болған. Ол бірлікке, бір-бірін құрметтеуге, қоғамның игілігі үшін бірлесіп жұмыс істеуге шақырды.

Абай өз шығармаларында қазақтар ескі жанжалдардан бас тартып, білімге, еңбекке және рухани өсуге назар аударуы керек екенін атап өтті. Тек осылай ғана, оның пікірінше, халық өркендеу мен тәуелсіздікке қол жеткізе алды деп біліп, бұл ойын шығармаларында нақты шегелеп түсіндіруге тырысты.

Қазақ мәдениетіне қосқан үлесі.

Абай Құнанбаев қазақ әдебиетінің дамуына баға жетпес үлес қосты. Оған дейін Қазақ әдебиеті негізінен ауызша және фольклорға негізделген. Абай қазақ жазба әдебиетінің негізін қалап, оған жаңа жанрларды, көркемдік тәсілдер мен философиялық тереңдікті енгізді.

1. Поэтикалық мұра.

Абай түрлі тақырыптарды қозғаған 170-тен астам өлең жазды:

Туған табиғаттың сұлулығы ("Жаз", "Күз", "Қыс", "Көктем" өлеңдері), махаббат және адамның сезімдері, әлеуметтік мәселелер және әділетсіздік, өмірдің мәні туралы философиялық ойлар, оның поэзиясында орыс және еуропалық әдебиеттің әсері байқалады. Ол верификацияның жаңа формаларын,

күрделі метафораларды, терең бейнелерді қолданды, бұл оның шығармаларын мәнерлі және эмоционалды етті.

2. *Әлемдік әдебиеттің аудармалары.*

Абай қазақ халқын әлемдік мәдениетке баулуда үлкен рөл атқарды. Ол шығармаларды қазақ тіліне аударды: Александр Пушкин, Михаил Лермонтов, Иван Крылов. Оның аудармалары сөзбе-сөз болған жоқ – ол шығармаларды қазақ оқырманына түсінікті етіп бейімдеді. Осының арқасында қазақтар әлемдік әдебиеттің үздік үлгілерімен таныса алды.

3. *Музыкалық мұра.*

Абай да бай музыкалық мұра қалдырды. Ол бүгінгі күнге дейін орындалатын 20-дан астам ән жазды. Оның әндері әуезділігімен, философиялық тереңдігімен және бейнелердің байлығымен ерекшеленеді.

Абай мұрасының өзектілігі.

Бүгінгі таңда Абай идеялары өзекті болып қала береді және қазақстандық ғана емес, барша әлемдік деңгейде дүйім қоғамға әсер етуді жалғастыруда.

1. *Білімге әсері.*

Абайдың білім берудің маңыздылығы туралы ілімі Қазақстанның қазіргі білім беру саясаты үшін негіз болды. Мектептер мен университеттерде оның еңбектері зерттеліп, оның философиясына арналған конференциялар өткізіледі.

2. *Жастарды тәрбиелеу.*

Абай философиясы жастардың бойында дұрыс моральдық бағдарларды қалыптастыруға көмектеседі. Оның шығармаларында адалдықтың, әділеттіліктің, адамдарға деген құрмет пен білімге деген ұмтылыстың маңыздылығы көрсетілген.

3. *Халықаралық тану.*

Бүгінде Абай шығармалары әлемнің ондаған тіліне аударылған, оның шығармашылығы тек Қазақстанда ғана емес, көптеген басқа елдерде де зерттелуде. Бұл оның идеялары әмбебап және бүкіл адамзат үшін маңызды болып қала беретінін көрсетеді.

Өмір керуені қоңыраулатып өте де шығар. Дүниеде бәрі өткінші, тек еш уқытта ескірмейтін жалғыз ғана құдырет бар. Ол – сөз, дананың хаты. Міне сондықтан да бұл өмірден жанына, жүрегіне парасат тілегіне жарайтындай еңбектің бәрін де сарыла іздеп өткен Абайдың: «Ақыры ойладым: осы ойыма келген нәрселерді қағазға жаза берейін, ақ қағаз бен қара сияны ермек қылайын, кімде кім ішінен керекті сөз тапса, жазып алсын я оқысын, керегі жоқ десе, өз

«АБАЙ РУХАНИ ҚАЗЫНАСЫНЫҢ ТҮРКІ ӘЛЕМІНЕ ӘСЕРІ»

ТАҚЫРЫБЫНДАҒЫ ХАЛЫҚАРАЛЫҚ ҒЫЛЫМИ - ТЕОРИЯЛЫҚ КОНФЕРЕНЦИЯНЫҢ

сөзімдікі дедім де, ақыры осыған байладым, енді мұнан басқа ешбір жұмысым жоқ» [3:107]. - деуі де табиғи заңдылық. Т.Әлімқұловша айтсақ: өзінің кім екенін білген Абай тоғыз жолдың торабында өнерді, оның ішінде поэзияны таңдады.

Дүниеге түскен сызаттың бәрі ақын жүрегі арқылы өтеді (Гете) [2:5].

Нағыз ақын ретінде Абай да өмір сүрген орта – қазақ қоғамы ауыр халінің өзгелердің көзі түсе бермейтін қалтарыс сырларын алғашқылардың бірі болып көріп, таныған еді. Бұл кездегі тұрмыс – тіршіліктің барлық саласында да надандық зардабын қатты шеккен қазақ қоғамының ауыр халі – ақынның жүрегін жаралап, жанын ауыртты. Оның үстіне Ресейдің отарлау саясаты қазақ халқын жерінен, кеңінен айырса, енді ділінен, дінінен айырмақшы. Рухани бодандық, бұдан асқан зәбір барма? Бұны сезер жан да жоқ. Бар малдарын шығындап, болыстыққа таласқан іштен шыққан жау. Қалың елі қазағы – бір емес, екі рет күйді. Екі күймек бір жанда әділетпе? Міне осы жайлар ақынды мыңмен жалғыз алыстырды. Ақын халқын құтқарар жалғыз-ақ жол – білім, ғылым жолын таңдады. Көп наданнан түңіліп, ғылым – білімді іздеп екі жаққа үңіледі. Ұлы ақынның кең де кем елді де дүниетанымының ең әуелгі өрісі ұлттық мәдениет халықтың даналығы тапқырлығы шеберлігі. Одан соң шығыс классиктері: Пушкин, Лермонтов, Крылов, Салтыков-Шедрин, Жуковский, Толстой орыс революционерлері Михайлис, Гросс, Долгополов, Батыстың ойшылдары Спенсер, Спиноза, Дрэпер, Дж.Кеннан.

Ұлы ойшылдың дүниетанымының қалыптасуында, міне осы аталғандардың бәрінің де өзіндік салмақты орны бар. Бұл жөнінде әсіресе, орыс әдебиеті мен сол арқылы батыс әдебиетінің әсері Абай шығармалары жақындағы зерттеу еңбектерінде кеңінен айтылып та жазылып та келеді.

Адамзаттың бәрін сүй бауырым деп,

Және хақтың жолы осы деп әділетті, - [4:154] деген Абайдың таймас темірқазығы да осы.

Абайдың адамгершілік туралы тағылымы аса бай. Ақын гуманистік идеял тұрғысынан келешек имандылық сипаттарының негіздері қандай болуы керектігін терең ойлана отырып, гуманистік нанымның шыңы үш сүю, имангүлді ұсынады. Осы жолдағы адамның басты жиынтық қасиеті ыстық қайрат, нұрлы ақыл, жылы жүрек дейді.

«АБАЙ РУХАНИ ҚАЗЫНАСЫНЫҢ ТҮРКІ ӘЛЕМІНЕ ӘСЕРІ»

ТАҚЫРЫБЫНДАҒЫ ХАЛЫҚАРАЛЫҚ ҒЫЛЫМИ - ТЕОРИЯЛЫҚ КОНФЕРЕНЦИЯНЫҢ

«Ғылымды, ақылды сақтайтын мінез деген сауат бар. Білім-ғылымды дәулет деп білсең әрбір естігенді көргенді көңілге жақсы ұғып, оның өз суретімен ішке жайластырып алады» [5:2].

Абай сөзі адам мен табиғат арасының көпірі сынды. Абай сөзінің арғы жағында адамның адамдық табиғаты жатыр. Абайдың сөзін оқыған сайын жанның құмары, жанның сыры ашыла түседі. Абай өмір сүрген дәуірде қазақ қоғамын толғандырған басты мәселе құдай мен табиғат, адам мен құдірет, жан мен тән, өмір мен өлім болса, міне осылардың бәрінің жауабын Абай шығармаларынан табамыз. Ақын адамды дүниенің ең маңызды бөлігіне жатқызып «Адамды сүй, Алланың хикметін сез, не қызық бар өмірде онан басқа» деп ең жоғары санайтын Алламен қатар адамды да сүйуге шақырады.

Ақыл, қайрат, жүрек – тек адамға ғана тән қасиет. Ақылдылық – өтіріктің ақиқатын ажыраттырса, қайрат адамды алдына қойған мақсатты жүзеге асыруға ұмтылдырады. Жүрек әділеттілік пен әділетсіздікті бір білдіреді. Ал адамның ақылдылығы, саналылығы, білімділігі ғылымда зерттелгенімен, дүние құбылыстарының ішкі сырын білуден болмақ.

Сонымен сөзімізді түйіндер болсақ, Абай Құнанбаевтың мұрасы – бұл жай ғана әдеби шығармалар емес, сонымен қатар ХХІ ғасырда да өзекті болып қалатын терең философиялық жүйе. Оның еңбектері үнемі өзін-өзі жетілдіруге, білімге ұмтылуға, адалдық пен еңбекқорлыққа шақырады. Ол білім берудің, адамгершіліктің және халықтың бірлігінің маңызды мәселелерін көтерді, олар әлі де қоғам үшін маңызды болып қала береді.

Абайдың ықпалы Қазақстаннан әлдеқайда асып түседі. Оның шығармалары көптеген тілдерге аударылған және философиялық идеяларын бүкіл әлемдегі зерттеушілер зерттейді. Ол ұрпақтан-ұрпаққа жалғасып келе жатқан ұлттық мақтаныш пен рухани мұраның символына айналды.

Бүгінгі таңда Абай еңбектері білім беру жүйесінде кеңінен қолданылады, жастардың моральдық бағдарларын қалыптастыруға көмектеседі және адамдарды дамуға шабыттандырады. Ол бір адамның бүкіл халықтың санасын қалай өзгерте алатынының және тарихта өшпес із қалдыратынының мысалы болып қала береді.

Осылайша, Абай мұрасы – қоғамды дамытуға, жетілдіруге және өзінің мәдени бірегейлігін сақтауға көмектесетін даналық пен құндылықтардың сарқылмас көзі. Оның идеялары жаңа ұрпақты білім, еңбек және рухани өсу жолына шабыттандырып, өмір сүруді жалғастыруда.

«АБАЙ РУХАНИ ҚАЗЫНАСЫНЫҢ ТҮРКІ ӘЛЕМІНЕ ӘСЕРІ»

ТАҚЫРЫБЫНДАҒЫ ХАЛЫҚАРАЛЫҚ ҒЫЛЫМИ - ТЕОРИЯЛЫҚ КОНФЕРЕНЦИЯНЫҢ

Міне Абай шығармаларының негізгі түйіні, басты арқауы «Адам бол» деген лебіз, адамгершілік мәселесі.

«Бес нәрседен қашық бол

Бес нәрсеге асық бол

Адам болам десеңіз»... [6:55].

Ия, қорыта айтарымыз Абай бүкіл адамзаттың жақыны, адамгершіліктің ақыны.

Пайдаланылған әдебиеттер:

1. Абай. Шығармаларының екі томдық толық жинағы. 1т. Алматы, 1995, 118-б.
2. Абай Құнанбаев. «Қара сөздері». Алматы: Жазушы, 2012.
3. Кенжебаев Б. Кемеңгерлік кепілі («Абай» атты мақаласының толықтырылған нұсқасы). // Әдебиет белестері. Алматы. 1986, 145 б.
4. Қазақстанның әдеби порталы – www.adebiportal.kz
5. Мустамбаев И. Поэт Абай иего философия. «Абай» журналы, № 2, 1992, 65 б.
6. Сулейменов О. «Абай и его время». Алматы: Дәуір, 2015.